

GÈNERE I TRADUCCIÓ EN CATALÀ. BASES ARQUEOLÒGIQUES PER A UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ¹

Pilar Godayol

Universitat de Vic

Resum

En els darrers vint-i-cinc anys l'interès pels estudis de traducció i la relació amb el gènere ha propiciat una recerca abundant i diversa. Aquest article mira d'oferir una visió panoràmica sobre la intersecció de la traducció i els estudis de gènere en el context de la llengua catalana, un punt de partida per a recerques futures. D'una banda, donem notícia dels principals treballs, panoràmics i específics, que se centren en la recuperació de traductores catalanes i els seus escrits. De l'altra, repassem les teories que han plantejat la intersecció gènere i traducció en català.

Abstract

“Gender and Translation in Catalan. Archaeological Groundwork for Assessing the State of Affairs”

In the last twenty-five years the interest in translation studies and its relation to gender has given raise to abundant and diverse research. This article seeks to offer a panoramic vision of the intersection between gender and translation in the Catalan language context, a point of departure for future research. On the one hand, we bring the principal works, panoramic and specific, which are based on the recuperation of Catalan translation of women and their works. On the other, we review the theories which have brought about the intersection between gender and translation in Catalan.

1. Aquest article s'emmarca dins del grup d'investigació consolidat “Estudis de gènere: traducció, literatura, història i comunicació” de la Universitat de Vic (AGAUR, SGR-833) i del Projecte d'Investigació I+D “Traductoras y traducciones en la Cataluña contemporánea (1939-2000)” (Ref.: FFI2010-19851-C02-02).

Paraules clau: Història de la traducció. Traducció en català. Estudis de gènere. Gènere i traducció. Gènere i traducció en català.

Keywords: History of translation. Translation in Catalan. Gender studies. Gender and translation. Gender and translation in Catalan.

A *El futuro de la traducción* (1998), África Vidal Claramonte aplica a la teoria de la traducció les conceptualitzacions “arqueologia”, “genealogia” i “ètica”, termes que va posar en voga Michel Foucault els anys seixanta i setanta en el context de les ciències humanes. Per estudiar les condicions de possibilitat en què es crea, es modifica o s'escapa el sentit, Foucault proposa una investigació en tres etapes: d'entrada fer una arqueologia del saber, després una genealogia del poder i, finalment, una ètica, fruit de les anteriors fases.

Vidal Claramonte recull les teories foucaultianes i assevera que “la arqueología define y caracteriza un nivel de análisis en el dominio de los hechos; la genealogía explica o analiza el nivel de la arqueología” (1998: 142). És a dir, en el cas de la traducció, la diferència entre l'arqueologia i la genealogia rau en el fet que la primera és un procediment merament descriptiu de la pràctica traductiva i la segona un d'explicatiu que planteja moltes preguntes, com ara: per què s'ha traslladat precisament aquest text?, qui l'ha triat?, amb quin objectiu?, per a quin públic lector?, en quina època?, quines contingències polítiques, culturals, socials i institucionals l'han afavorit o desafavorit?, etc. Atès que la tercera etapa foucaultiana és l'anàlisi de la subjectivació del jo, en tant que agent moral, Vidal Claramonte apunta que, després de construir una arqueologia i una genealogia de la traducció, ens cal arribar a una tercera fase, una ètica de la traducció, perquè “la esencia de la traducción es convertirse en una posibilidad de apertura, en un diálogo, en un descentramiento, en poner en contacto dos culturas” (1998: 147).

Malgrat l'interès que desperten conjuntament i la necessitat de completar les tres etapes en tota investigació traductològica, en aquest article només ens plantejem fer una investigació arqueològica sobre la intersecció dels estudis de gènere i la traducció en el context de la llengua catalana, i deixem per a posteriors estudis les investigacions genealògiques i ètiques en aquest camp de coneixement. Fent ús de la terminologia de Foucault i Vidal, dividim l'article en dues parts: I) “Bases arqueològiques per a una història de la traducció catalana en femení”, apartat en què es presenten els principals treballs, panoràmics i específics, que s'han centrat en la recuperació de traductores catalanes i els seus escrits; II) “Bases arqueològiques per a una teoria de la traducció

catalana en femení”, apartat en què es repassen les teories que han plantejat la intersecció gènere i traducció en català.

Val a dir que la tasca paleogràfica que desenvolupem a continuació parteix d'un propòsit ampli i ambiciós: establir un estat de la qüestió de la traducció i la traductologia femenina en català, tot convidant a estudiar-la més a fons amb estudis genèrics i especialitzats de traduccions i traductores, alhora que comparant-la amb la feina feta en altres llengües i cultures, tant majoritàries com minoritàries. Hi ha molt de camí per recórrer. Ens cal construir una cartografia general (no centrada únicament en les cultures i les llengües majoritàries) dels estudis de gènere i la traducció per poder visibilitzar traduccions i traductores que, per moltes raons i principalment pel fet d'escriure i de traduir a una llengua minoritària o minoritzada —europea, asiàtica, africana o americana—, no consten en els llibres sobre teoria i pràctica de la traducció, escrits sobretot en anglès. Som conscients que aquest treball, centrat en l'àmbit català, és una minúscula bola del collaret d'infinites pedres que suposem que ha de ser la historiografia traductològica en femení. Tanmateix, cada bola és rellevant, diferent i indispensable per al conjunt que anhelem.

1. Bases arqueològiques per a una història de la traducció catalana en femení

En els darrers vint-i-cinc anys l'interès pels estudis de traducció i la relació amb el gènere ha propiciat una recerca generosa en el mal anomenat Primer Món. En el marc d'aquesta intersecció se situa la recuperació de traductores i els seus prefacs, introduccions, notes o correspondència personal, en què es reflexiona sobre el procés traductor. Amb disculpes i explicacions humils, al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX les traductores occidentals (majoritàriament alemanyes, angleses i franceses), entren de puntetes en l'esfera dels discursos oficials de l'autoria del text. Els treballs de Tina Krontiris (1992), Douglas Robinson (1995), Sherry Simon (1996), Luise von Flotow (1997) i Micaela Wolf (2005), entre d'altres, posen de manifest que la teoria de la traducció en femení no es comença a escriure el segle XX, sinó que s'inicia amb la incursió reservada d'un seguit de traductores al llarg de la història. En el cas català, per bé que no disposem d'escrits sobre el fet de traduir tan antics com altres cultures, les nostres traductores, ben poques del segle XIX, majoritàriament del XX, ens han deixat una herència notable, molt lligada a les contingències del país.

A “Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció” (2006), un estat de la qüestió de la traducció femenina al català del segle XIX, Ramon Pinyol finalitza amb una constatació: “En el segle XIX no va ser fàcil ser escriptora, i menys en català, i menys encara, ser traductora al català” (2006: 75). En

aquest desert traductològic, afirma que “no hi ha cap llibre traduït al català per una dona en tot el segle” (2006: 73) i que l’activitat traductora de les escriptores va ser mínima, sempre vinculada a la premsa. En destaca dos noms. D’una banda, Joaquina Santamaria i Ventura (1854-1930), coneguda amb el pseudònim d’Agnà de Valldaura, que, entre els 70 i els 80, va traduir per a les revistes *Calendari Català* i *Lo Gay Saber* poemes de Frederic Mistral, Victor Hugo, Rosalia de Castro i Joseph Roumanille. D’altra banda, Francesca Bonnemaison de Verdaguer (1872-1949), fundadora de la primera biblioteca pública d’Europa per a dones, casada amb l’advocat i activista polític Narcís Verdaguer i Callís, que, entre 1894 i 1898, signant amb el pseudònim Franar (que aglutina la primera síl·laba del nom d’ell i d’ella), traduí una cinquantena de textos d’una vintena d’escriptors, majoritàriament provençals, per a *La Veu de Catalunya*. Les iniciatives intel·lectuals de l’esposa no foren mai gaire benvingudes per Verdaguer i Callís. Les anècdotes sobre aquesta qüestió són abundants. Bonnemaison en revelà una de ben curiosa, xocant, sobre les seves traduccions a Rossend Llates: “Jo feia la traducció i després ell em deia: ‘Torna-la a fer, menys literal, llegeix-ho i amara-te’n bé! Després, torna a fer-ho com a cosa teva’. A vegades me l’havia fet fer tres vegades i ell, en canvi, enviava la primera” (1972: 169).

En tant que complement i prolongació de l’article de Pinyol, disposem dels següents treballs panoràmics sobre la traducció femenina al català del segle XX: “Dona i traducció: del plaer a l’ofici” (Godayol 2007a), “Triplement subalternes” (Godayol 2008b) i “Traductores: de les disculpes a les afirmacions” (Bacardí i Godayol 2008). Així mateix, disposem d’estudis específics de l’obra de les següents traductores del tombant del segle XIX al XX i del segle XX: Maria Antònia Salvà (1869-1958) (Massot i Muntaner 1993; Albertocchi, 1996); Carme Montoriol (1893-1966) (Pujol 2005 i 2007); Anna Murià (1904-2002) (Bacardí 2004 i 2006; Udina 2009), Carme Serrallonga (1909-1997) (Company 2009; Godayol 2010); Rosa Leveroni (1910-1985) (Malé 1999); Maria Aurèlia Capmany (1918-1991) (Arenas 2007; Biosca 2007; Godayol 2002, 2007a i 2009; Gregori 2002; Oliver 1992); Montserrat Abelló (1918) (Torrents 2006; Carné 2007; Parcerisas 2009; Godayol 2009a); Roser Berdagué (1929) (Udina 2006); Maria Àngels Anglada (1930-1999) (Foguet 2003; Godayol 2011); Helena Valentí (1940-1990) (Pessarrodona 2005; Godayol 2006); Maria-Mercè Marçal (1952-1998) (Godayol 2004 i 2008a; Udina 2008) i Maria Antònia Oliver (1946) (Usó 2010).

Gran part d’aquestes iniciatives s’han impulsat en el marc de dos projectes: el *Diccionari de traductor(e)s*, coordinat per Montserrat Bacardí (Universitat Autònoma de Barcelona) i Pilar Godayol (Universitat de Vic), diccionari que

inclou els traductors i les traductores de tots els temps, nascuts fins al 1950, que han traduït al català, l'edició del qual està prevista pel primer trimestre del 2011, i la línia de recerca "Gènere i traducció" del grup de recerca consolidat "Estudis de Gènere: traducció, literatura, història i comunicació" de la Universitat de Vic, coordinat per Pilar Godayol, que el 2006 va impulsar la primera exposició sobre traductores catalanes i l'edició del llibre *Traductores* (Bacardí i Godayol 2006). Podem dir que, gràcies a aquestes empreses i d'altres de puntuals, com el Congrés Internacional sobre Gènere i Traducció (que va organitzar la Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Documentació de la Universitat de Vic en el marc de les IX Jornades de Traducció a Vic el 9 i 10 de març de 2005) o les II Jornades sobre Traducció i Literatura, dedicades a la traductora Maria Aurèlia Capmany (que va organitzar la Càtedra Arbonès de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona el 18 i 19 d'octubre de 2006; una selecció d'articles dels dos actes acadèmics es poden llegir als números 13 i 14 de *Quaderns. Revista de Traducció*, respectivament), s'ha recuperat l'obra de més d'un centenar de traductores, algunes ja actives abans de la guerra civil, altres després de la dictadura, en els anys seixanta, setanta i vuitanta, moment de represa de consciència ideològica i literària. A continuació presentem algunes d'aquestes traductores i la dedicació crítica que han merescut.

Després de mostres aïllades d'obres traduïdes per dones, com les aparegudes l'any 1910 d'Eulàlia Capdevila (1879-1953) –*Un retrat*, de Nadina Kolloriat–, i de Maria Antònia Salvà (1869-1958) –*Les illes d'or*, de Mistral–, en la dècada dels anys vint Carme Montoriol (1893-1966) emprengué la tasca "llarga i difícil" de fer la primera traducció completa en vers d'*Els sonets de Shakespeare* (1928) al català. En les "Breus notes d'introducció", revela que, després de "transcriure al català, i per a mon sol plaer, alguns dels *Sonets*", l'estímul del mestre Pompeu Fabra l'encoratjà "a continuar-ne la traducció, amb el propòsit, fixat des d'aquell moment, que aquesta fos completa" (1928: 21). Montoriol explica que la mouen dos impulsos a traduir la poesia de Shakespeare: "L'admiració gran que els Sonets desvetllaven en mi" i "el desig fervent que aquells catalans que la desconeixença de l'anglès impossibilitava de fruit de llurs bel·leses en l'original poguessin, almenys, fer-se una idea de llur gran valor poètic" (1928: 22).

Montoriol és una de les primeres veus femenines catalanes que valora la traducció i que parla sobre el procés traductològic. Malgrat la modèstia de les seves paraules, com quan explica que ensenyà la traducció d'una trentena de poemes a Fabra i ell "volgué no trobar-los massa dolents" o quan confessa que sovint "ha flaquejat" i ha cregut que no arribaria a port, presenta amb detall

i rigor l'autor i l'obra que tradueix, i explica les raons per les quals el portà al públic català. En qualsevol cas, a la versió d'*Els sonets de Shakespeare* conflueixen dues premisses: l'acompanyament d'unes notes de la traductora i una reescriptura rellevant, "tant per les característiques de l'original com per l'ambició amb què fou empresa" (Bacardí i Godayol, 2008: 51). Sam Abrams lloa aquesta traducció i en distingeix tres virtuts: "tenir l'atreviment de superar la modèstia dels seus predecessors i fer la versió integral; modernitzar la llengua, seguint els dictats del mestre Fabra de molt a la vora; i arriscar més artísticament a l'hora de crear originals en català a partir de Shakespeare" (2003: 18). A "Carme Montoriol, traductora dels sonets de Shakespeare" (2005), Dídac Pujol fa una valoració crítica de la traducció de Montoriol. Se centra en alguns aspectes del contingut (com els sonets com a seqüència, la mentalitat cristiana de la traductora i les pèrdues i les alteracions metafòriques) i de la forma (com els decasíl·labs, les al·literacions i les rimes i el model de llengua). Per concloure, Pujol s'afegeix a les lloances d'Abrams, sense compartir-ne, però, la tercera.

Abans de la guerra va sorgir una bona colla de traductores amb més o menys dedicació a l'ofici: entre d'altres, Carme Nicolau (1901-1990), Maria Perpinyà (1901-1994), Maria de Quadras (1903-1982), Maria d'Abadal (1905-2003), Anna M. de Saavedra (1905-2001) i Adela M. Trepas (1905-1964). Però, com apunten Bacardí i Godayol, "la més coneguda és l'escriptora M. Teresa Vernet (1907-1974), guanyadora del prestigiós premi Crexells de novel·la el 1934 amb *Les algues roges*" (2008: 53). Vernet marca el pas entre el plaer i l'ofici de traduir, posa les bases de la incipient professionalització de la traducció femenina en llengua catalana. Traduí de l'anglès *Nocturn* (1932), de Frank Swinnerton, i *Dues o tres gràcies* (1934), d'Aldous Huxley. Cinquanta anys més tard, del mateix Huxley, sortia a la llum l'obra mestra *Contrapunt* (1986). Després de la guerra deixà de banda la creació literària i es dedicà sobretot a traduir. Als anys seixanta portà a la llengua catalana obres d'Erich Fromm, Graham Greene i James Joyce, de qui versiona el magnífic *Retrat d'un artista adolescent* (1967). A *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra* (2006) Neus Real ha estudiat la vida i l'obra literària de Vernet, fent també referència a la seva tasca traductora.

La guerra i la dictadura van resultar anihiladores per a la traducció catalana en general i per a la incipient traducció femenina. Per dir-ho com Bacardí i Godayol, "Exiliades dins o fora del país, privades durant més de vint anys de canals per a la difusió d'obres estrangeres (mentre la censura franquista va acarnissar-s'hi), les traductores es van recloure en un silenci espadordidor" (2008: 55). Mentre que per a les que es van quedar a casa la traducció fou

una experiència privada o en benefici d'un cercle reduït d'amistats (és el cas de la poeta i bibliotecària Rosa Leveroni, 1910-1985), per a les que van haver de marxar es convertí en el millor guanyapà. A *Anna Murià. El vici d'escriure* (2004) i "Anna Murià, traductora (in)visible" (2006), Montserrat Bacardí explica com, des que Murià es traslladà a Mèxic amb el seu marit, l'escriptor i traductor Agustí Bartra, l'agost de 1941, la traducció esdevingué la seva principal feina remunerada. Sovint treballant a quatre mans amb Bartra, gairebé mai deixant constància de la seva aportació, traduí tota mena de textos de l'anglès i el francès al castellà. L'única traducció al català enllestida durant l'exili fou *Genets cap a la mar* (1958), del dramaturg irlandès John Millington Synge. Dolors Udina estudia aquesta versió i les possibles motivacions de Murià per traduir-la a "Anna Murià: Genets cap a la mar de J. M. Synge" (2009).

A poc a poc, quan la literatura catalana comença a eludir el marasme de la dictadura, unes quantes traductores se senten responsables davant del repte d'enriquir la llengua pròpia amb obres de la literatura universal. La traducció es converteix en una manera de forjar nous llenguatges mínimament normalitzats que ajuden a reviscolar la salut de la llengua. No cal dir que sovint aquestes dones són també conegudes per la seva contribució en altres àmbits del món de la cultura. Aquest és el cas de Carme Serrallonga (1909-1997), amb més d'una cinquantena de títols traduïts d'autores i autors alemanys, anglesos i italians, i de Maria Aurèlia Capmany (1918-1991), amb més d'una vintena de francesos, italians i anglesos.

Cofundadora de l'Institut Escola i de l'escola Isabel de Villena, Carme Serrallonga girà al català una vintena d'obres del teatre universal dels grans autors. Traductora de l'anglès, el francès, l'italià, i especialment de l'alemany, Serrallonga explicava que havia començat a aprendre la llengua germànica per poder conèixer a fons l'obra de Brecht, del qual el 1966 traduí *La bona persona de Sezuan*, a proposta de Ricard Salvat, i després cinc obres més. De l'alemany també portà al català autors cabdals com Friedrich Dürrenmatt, Peter Handke, Goethe, Mozart o Alfred Döblin. Féu, a més, importants incursions en la literatura anglesa i nord-americana (Forster, Clarke i Bowles), en l'italiana (Bassani, Pirandello i Scola) i en la francesa (Sartre). Malgrat ser pedagoga, fins que el 1983 l'editorial La Galera li encarregà la traducció d'*En Jim Botó i en Lluc el maquinista*, de Michael Ende, Serrallonga no havia traduït mai literatura infantil. Per dir-ho com Godayol, "no fou tan sols una 'diversió', sinó, amb més de trenta títols traduïts en sis anys, 'un rècord' i una manera d'ajudar a normalitzar i a enriquir el llenguatge de la literatura infantil i juvenil en català" (2010). A la Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Documentació de la Universitat de Vic, el dia 8 de maig de 2009, Marta Company llegí el treball

de recerca “Carme Serrallonga, traductora”, en què, a part d'introduir la tasca traductora de Serrallonga, presenta l'inventari de la seva biblioteca personal.

L'altra traductora que sobresurt en els anys seixanta és l'escriptora, dona de teatre i activista cultural Maria Aurèlia Capmany. Entre 1963 i 1968 va traduir per a Edicions 62 més de vint novel·les d'autors francesos, italians i anglesos, entre els quals destaquen Italo Calvino, Pier Paolo Passolini, Vasco Pratolini, Cesare Pavese, Elio Vittorini (amb els quals dona a conèixer la prosa realista italiana de la postguerra), Marguerite Duras, Alain Fournier, Pierre Véry, James M. Cain, Terry Stewart i Georges Simenon, de qui va traduir sis novel·les policiaques en quatre anys. En els setanta i els vuitanta va decantar-se per l'assaig i pels clàssics de la literatura infantil i juvenil. Abans de morir es féu càrrec de la traducció de l'últim llibre de *La recerca del temps perdut* proustiana, *El temps retrobat* (1991), que havia començat i no va poder acabar el seu company, Jaume Vidal Alcover.

Segurament Maria Aurèlia Capmany és una de les traductores més estudiades a casa nostra. Des de primers treballs, com “Maria Aurèlia Capmany, traductora de novel·les en francès” (Gregori 2002) i “Maria Aurèlia Capmany, traductora” (Godayol 2002), inclosos al llibre *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula* (Palau i Martínez Gili, eds., 2002), fruit del Col·loqui Internacional Maria Aurèlia Capmany (organitzat per la Universitat Rovira i Virgili l'abril de 2001), fins a intervencions més recents, com “Maria Aurèlia Capmany, introductora a Catalunya de la narrativa italiana” (Arenas 2007), “Georges Simenon traduït per Maria-Aurèlia Capmany” (Biosca 2007) i “Maria Aurèlia Capmany, feminisme i traducció” (Godayol 2007), recollides al número 13 de *Quaderns. Revista de Traducció* i llegides en el marc de les II Jornades sobre Traducció i Literatura: “Traduir contra el franquisme”, dedicades a les figures de la traductora Maria Aurèlia Capmany i del traductor Manuel de Pedrolo. Carme Arenas en el seu article sobre les traduccions de Capmany a l'italià d'obres d'etiqueta més o menys realista i tarannà compromès arriba a una conclusió extrapolable a totes les seves altres versions:

En les traduccions de M. Aurèlia Capmany, hi és present la voluntat de fer perviure el català com a llengua de prestigi literari, un cop superats els anys difícils de la immediata postguerra, amb una gran riquesa lèxica, segurament fruit de la seva formació anterior a la Guerra Civil, solucions àgils, espontaneïtat en els diàlegs, ús sovintejat de modismes i frases fetes. (2007: 27)

També als anys seixanta, i amb el mateix convenciment de Capmany de conservar el prestigi literari de la llengua, s'estrenà com a traductora Montserrat Abelló (1918). D'entrada portà al català tres clàssics d'autores ben diverses: *Un gat al colomar* (1965), d'Agatha Christie, *Sota la xarxa* (1965), d'Iris

Murdoch, i *El paper de paret groc* (1971), de Charlotte Perkins Gilman. Tret d'alguns textos per encàrrec, no fou fins als vuitanta, a partir de la jubilació com a docent, que Abelló es lliurà plenament a la creació poètica i a la traducció. S'entestà a traduir i a divulgar en català poetes angloamericanes. Fruit d'aquest desig de reconeixement femení foren les traduccions d'*Arbres d'hivern* (1983), *Tres dones* (1993) i *Ariel* (1994) de Sylvia Plath, *Atlas d'un món difícil* (1994) d'Adrienne Rich i l'antologia bilingüe *Cares a la finestra* (1993), que recull composicions de vint poetes de parla anglesa del segle XX, entre les quals destaquen Anne Sexton, Adrienne Rich o Sylvia Plath, amb qui sempre ha confessat compartir una afinitat discursiva fonda. De Plath, el 2006, va versionar-ne *Sóc vertical*, tots els poemes de l'autora entre el 1960 i el 1963. Amb motiu de l'homenatge que la Universitat de Vic va retre a Montserrat Abelló el 10 de març de 2005, explicava que va descobrir Plath en un viatge a Anglaterra amb la seva amiga Sheila Waldeck, al final dels anys setanta. Les seves paraules són paradigmàtiques (Torrents 2006: 100): "De seguida m'hi vaig sentir identificada. Per fi vaig trobar una persona que veia la poesia com jo. També volia viure la Vida en majúscules, tenir home, tenir fills, ser una gran poeta, tenir-ho tot... El meu sentiment era semblant. Un sentiment com de rebel·lió".

Abelló ha estat homenatjada diverses vegades en els darrers anys i disposa d'una extensa literatura crítica. Entre d'altres, el dossier que li dedica el número 16 de *Quaderns. Revista de Traducció*, el qual recull les intervencions de la taula rodona sobre la seva faceta traductora, organitzada en motiu dels seus 90 anys, l'1 de febrer de 2008: Elena Carné (2009) hi fa un repàs de la dilatada trajectòria d'Abelló com a traductora; Mireia Mur (2009), la seva filla, explica els mecanismes d'Abelló a l'hora de traduir poesia a partir de la seva experiència de reescriure amb ella *Ariel*, de Sylvia Plath; finalment, Francesc Parcerisas (2009) teoritza sobre els tòpics que solen circular al voltant de la tasca de traduir poesia. Entre d'altres treballs esparsos, Pilar Godayol (2009) ha dedicat un article al vincle personal i traductològic entre Plath i Abelló.

Al costat de Serrallonga, Capmany i Abelló, a la dècada dels seixanta altres traductores no tan insignes van contribuir a la relativa regularització de l'ofici. Bacardí i Godayol (2008: 57-58) en posen sobre la taula uns quants noms: Johanna Givanel (1907-1989), traductora d'assaig pedagògic, novel·la negra, literatura infantil o còmics; Hermínia Grau de Duran (1897-1982), qui, amb Carme Vilaginés, enllestí el 1968 els dos volums d'*El segon sexe* de Simone de Beauvoir; Eulàlia Duran (1934), qui entre 1964 i 1968 traslladà els quatre volums de *Catalunya dins l'Espanya moderna*, de Pierre Vilar; o Helena Vidal (1946), traductora de Gorki i Puixkin.

La creació de noves col·leccions que promouen els textos traduïts, com Les Millors Obres de la Literatura Universal (1981), Textos Filosòfics (1981), Clàssics del Pensament Modern (1982), Clàssics Moderns (1985) o Les Millors Obres de la Literatura Universal. Segle XX (1986), i l'etapa de relativa normalització lingüística i literària que vivia el país propicià l'aparició d'una quantitat notable de traductores professionals que, per regla general, no poden considerar-se, en un sentit estricte, especialistes, però que versionen amb severitat i precisió. Possiblement la figura de Roser Berdagué simbolitza “el naixement de les professionals de la traducció a Catalunya: llicenciades que coneixen diverses llengües estrangeres i la pròpia, sense haver passat per les escoles universitàries de traducció” (Godayol 2007: 44-45).

Traductora de l'anglès, el francès i l'italià, Roser Berdagué ha traduït al castellà cap a tres-cents títols de múltiples disciplines: narrativa, crítica literària, lingüística, economia, història, política, biografia, ciència ficció, filosofia, psicopedagogia, art, sexologia, jardineria o cuina. Al català ha traslladat una quarantena d'obres d'origen divers, majoritàriament per a Edicions de l'Eixample, Laertes i Joventut: d'Enid Blyton, Charles Dickens, Wilkie Collins, Herman Melville o Edgar Allan Poe, entre d'altres. Dolors Udina ens aproxima a l'activitat traductora de Berdagué a “‘O no existim o som excel·lents, no hi ha terme mitjà’. Entrevista a Roser Berdagué” (2006).

Als anys vuitanta i noranta sorgeixen una altra mena de professionals que compaginen l'ofici d'escriure amb el de traduir. Per tal de poder pagar el temps que dedicaven a l'escriptura, aquestes traductores traslladen, per plaer o per encàrrec, obres de clàssics, antics i moderns. En molts casos escullen a consciència les autores i les obres que tradueixen amb l'objectiu de recuperar noms no gaire atesos pels discursos literaris del nostre país. Entre d'altres, hi trobem Maria Àngels Anglada (1930-1999), Helena Valentí (1940-1990), Maria Antònia Oliver (1946) i Maria-Mercè Marçal (1952-1998).

Maria Àngels Anglada promogué la publicació d'autores i autors greco-latins. Traduí els clàssics en l'antologia de poesia lírica escrita per dones *Les germanes de Safo* (1983) i en els *Epigrames* de Meleagre de Gàdara (1993). També va fer feina de torsimany en els tres llibres de viatges, *Paisatge amb poetes* (1988), *Paradis amb poetes* (1993) i *Retalls de la vida a Grècia i Roma* (1997), en els quals se serví de la poesia per a reproduir, en forma d'assaig, les geografies grega i italiana. A més, va recuperar la figura del poeta i traductor de la *Divina Comèdia* Andreu Febrer a la novel·la *L'agent del rei* (1991). Amb motiu de la commemoració del desè aniversari de la seva mort, el dia 20 d'abril de 2009, la Universitat de Vic va organitzar la Jornada “L'obra de M. Àngels Anglada avui”, en la qual especialistes d'arreu analitzaren les diverses

cares literàries de l'autora. Es dedicaren dues ponències a la seva faceta traductora: "Les germanes de Safo: una mirada poètica sobre la vida de les dones gregues", de Montserrat Jufresa, i "Maria Àngels Anglada i la traducció: de les germanes de Safo a les de Mendelssohn", de Pilar Godayol. També es llegí una ponència sobre la traducció de la seva obra a altres llengües: "La traducció a l'armeni de *Quadern d'Aram*", de Maria Ohannesian. El proper número de la revista *Ausa* (2011) publicarà un dossier amb aquestes aportacions.

Helena Valentí va viure a Anglaterra, on va treballar en diverses universitats, tot compaginant la traducció com a mitjà de vida. Va traslladar al castellà William Blake, Najib Mahfuz o Doris Lessing, de la qual va traduir *El quadern daurat*, punt de referència estètic i vital de la traductora. De retorn a Catalunya, el 1974, decidí compaginar la traducció al català, des del 1983, amb la narrativa pròpia. A més de la fonda afinitat que sentia per Lessing, la seduí Virgínia Woolf, de qui traduí *Al far* (1984) i *Una cambra pròpia* (1985), i Katherine Mansfield, de qui traslladà *Un home casat i altres crueltats* (1989) i *La garden party i altres contes* (1989). Sobre Valentí traductora hi ha un parell d'articles: "Cap a una genealogia de dones traductores: Helena Valentí" (2005), de Marta Pessarrodona, i "Helena Valentí, fúria i traducció" (2006), de Pilar Godayol.

La novel·lista Maria Antònia Oliver, admiradora de Woolf, ens ha fet avinents tres dels seus títols: *Orlando* (1985), *Els anys* (1988) i *Les ones* (1989). Així mateix, ha traduït altres obres clàssiques angleses i franceses, com *Moby Dick* (1984) de Herman Melville, *Un conxorxa d'enzes* (1990) de John Kennedy Toole, *Frankenstein o El Prometeu modern* (1992) de Mary Shelley, *El castell dels Carpats* (1998) de Jules Verne o *L'estepa i altres narracions* (1982) de Txékhov, obra que va traslladar del rus amb l'eslavista Ricard San Vicente. Oliver és de les traductores catalanes que ha reflexionat sobre el procés traductiu: "Traduir també és trair, fins que no assumeixes que les traduccions que fas són una traïció a l'obra original, no podràs traduir tranquil·la i, a més, no ho faràs bé", assevera a "La feina de traduir" (1992: 261), un article dedicat a les traduccions de Maria Aurèlia Capmany. A la Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Documentació de la Universitat de Vic, el dia 22 de gener de 2010, Teresa Usó va llegir la tesina "Maria Antònia Oliver, traductora", primer treball acadèmic sobre aquest aspecte de l'escriptora.

La poeta Maria-Mercè Marçal recuperà noms d'escriptores de diferent procedència geogràfica i contextual i en traduí algunes obres: *La dona amagada* (1985) de Colette, *El tret de gràcia* (1990) de Marguerite Yourcenar, *L'Oneiopompe* (1992) de Leonor Fini i, en col·laboració amb l'eslavista Monika Zgustova, *Rèquiem i altres poemes* (1990) d'Anna Akhmàtova i *Poema*

de la fi (1992) de Marina Tsvetàieva. Marçal escollí Colette, Yourcenar, Fini, Akhmàtova, Tsvetàieva i Renée Vivien, de qui traslladà alguns poemes en la biografia novel·lada *La passió segons Renée Vivien* (1994), no tan sols perquè la introducció dels seus escrits a la literatura catalana qüestiona els textos i les lectures “correctes” que sovint imposa la crítica dominant, sinó també perquè, temàticament, aquestes escriptores i la poeta catalana exploren espais afins, com l’amor i el desamor, el cos, la maternitat, el lesbianisme i la solitud. De Marçal traductora i les influències de la traducció en la seva obra, en remarcuem quatre articles: “Traduir poesia russa”, de Monika Zgustova (2004); “Maria-Mercè Marçal: (Re)presentation, textuality, translation” (2004) i “Entre Atenea i la Medusa: les mares literàries de Maria-Mercè Marçal” (2008a), de Pilar Godayol; i “L'altra mirada que perfà la pròpia: Maria-Mercè Marçal com a traductora” (2008), de Dolors Udina. Els dos últims textos pertanyen al dossier commemoratiu que la revista *Reduccions* va dedicar a la poeta amb motiu del desè aniversari de la seva mort. Dolors Udina clou el seu text amb un colofó que resumeix amb encert la tasca traductora de Marçal: “l’excel·lència de la seva veu poètica posada al servei de l’altra, que som totes” (2008: 216).

Quan ens acostem als nostres dies, el nombre de traductores es multiplica. Calen, doncs, més treballs panoràmics i específics de traductores, èpoques, editorials i traduccions que omplin aquests buits de la historiografia traductològica femenina en català que tot just fa un parell de dècades hem començat a bastir. En qualsevol cas, amb els estudis que disposem actualment podem concloure que les traductores catalanes del segle XX ens han deixat una magnífica herència, molt sòlida en traduccions i moderadament rica en escrits sobre la traducció, que ens esperona a perseguir els reptes de la traducció en femení que ens planteja aquest inici de segle XXI.

2. Arqueologia i teoria de la traducció catalana en femení

La intersecció entre la literatura feminista de final dels setanta i principi dels vuitanta i els estudis de traducció propicià al Quebec el naixement d’un moviment traductològic que proposava una nova definició del paper de la traductora literària. Aquest pòsit fomentà els anys noranta l’estudi i la reflexió teòrica de la intersecció gènere i traducció. Cal destacar, entre d’altres, els estudis següents: “Theorizing feminist discourse / translation” (1990), de Barbara Godard; *Re-belle et infidèle: La traduction comme pratique de ré-écriture au féminin / The Body Bilingual: Translation as a Re-writing in the Feminine* (1991), de Susanne de Lotbinière-Harwood; *Gender in Translation. Cultural Identity and the Politics of Transmission* (1996), de Sherry Simon; i *Translation*

and Gender: Translating in the 'Era of Feminism' (1997), de Luise von Flotow. Els darrers dos treballs de Simon i von Flotow han estat monogràfics de referència per a posteriors investigacions sobre el tema arreu del món. Val dir que l'escola de traducció feminista canadenca també ha suscitat prevencions (Arrojo 1994; Vidal 1998; Martín 2008; Castro 2009).

En la mateixa època, a l'àrea nord-americana, sorgiren treballs esparsos que reflexionaven sobre la teoria i la pràctica de la traducció en femení: "Gender and the Metaphorics of Translation", de Lori Chamberlain, publicat a la revista *Signs* el 1988, i reeditat a *Rethinking Translation* (Venuti 1992), en què l'autora connecta metafòricament el món del gènere i el de la traducció; "The politics of translation" (1992), de Gayatri Ch. Spivak, en què l'autora exposa les dificultats i les contradiccions de traduir textos d'autores del mal anomenat Tercer Món a llengües occidentals, principalment l'anglès; o "Women in Translation: Current Intersections, Theory and Practice" (1994), de Carol Maier, en què l'autora presenta la "woman-identified translation practice" per sobre la "feminist translator", una pràctica que porta implícit problematitzar permanentment la identitat de dona. La teoria de Maier –recollida en part a l'entrevista "Interviewing Carol Maier: a woman in translation" (Godayol 1998)– ha esdevingut un dels pals de paller de teoritzacions i revisions posteriors a fora i a casa nostra (Godayol 2000 i 2005a; Martín 2005; Vidal 2005; von Flotow 2007).

La crida de Chamberlain, Maier, Simon o von Flotow, reclamant revisions sobre les metàfores i les teories androcèntriques conreades pels discursos traductològics al llarg de la història, també ha donat fruits en llengua catalana. Publicat el 2000, fruit de la tesi doctoral (1998), *Espais de frontera. Gènere i traducció*, de Pilar Godayol (traduït a l'italià el 2002 per Annarita Taronna amb el títol *Spazi di frontiera. Genere e traduzione*), relaciona per primera vegada a l'Estat espanyol els estudis de gènere i la traducció, tot servint-se de les eines crítiques i metodològiques que els estudis internacionals de gènere i de traducció han posat a la nostra disposició en les darreres dècades. Després dels monogràfics nord-americans esmentats, *Espais de frontera* és una obra pionera a Europa perquè examina les múltiples interseccions del gènere i la traducció des d'una perspectiva no anglòfona, centrant-se en les dificultats i les contradiccions de traduir, des d'una perspectiva de dona, a llengües no dominants. Inclou una anàlisi dels espais culturals d'entremig, basat en la literatura xicana i en la reflexió sobre la traducció de les llengües i els textos híbrids.

"Frontera Spaces: Translating as/like a Woman" (2005a), en què Godayol amplia la teorització sobre l'experiència de traduir en femení, és un dels dotze

articles que José Santaemilia recull a *Gender, Sex and Translation. The Manipulation of Identities* (2005), llibre rellevant per la diversitat d'autor(e)s i aproximacions al tema (fruit del congrés, celebrat a València del 16 al 18 d'octubre de 2002, First International Seminar on Gender and Language). Les actes d'aquest congrés, *Género, lenguaje y traducción: actas del primer Seminario Internacional sobre Género y Lenguaje* (*El género de la traducción - La traducción del género*) (2003), també a cura de José Santaemilia, contenen alguns treballs sobre gènere i traducció en català: "Traduccions de la identitat femenina en la premsa escrita", de Caterina Molina, i "A gendered voice in translation: translating like a feminist", d'Eva Espasa, el qual recull l'experiència de traduir *En essència: feminisme, naturalesa i diferència* (1999), de Diana Fuss. Aquest llibre forma part de la iniciativa de traslladar assaig feminista al català de la col·lecció Capsa de Pandora d'Eumo Editorial. El catàleg de la col·lecció mostra tres traduccions més: *El mite Madonna* (2002), de Georges-Claude Guilbert, traduït per Lydia Brugué; *Gèneres i identitats sexuals* (2004), de David Glover i Cora Kaplan, traduït per Miquel Casacuberta; i *Ningú no neix dona. Antologia de textos d'El segon sexe, de Simone de Beauvoir* (2009), a cura de Marta Segarra i amb la versió recuperada del 1968 de les traductores Carme Vilaginés i Hermínia Grau.

Com ja hem esmentat, el 9 i 10 de març de 2005, la Universitat de Vic va acollir el primer Congrés Internacional sobre Gènere i Traducció. Una selecció de les intervencions es van publicar al número 13 de *Quaderns. Revista de Traducció*. Entre els treballs en català, destaquen els textos teòrics següents: "Per part de gènere: belles infidelitats de la literatura comparada i la traducció", de Meri Torras, en què l'autora s'aproxima a la traducció des del comparativisme literari i elogia el paper que ocupa en aquesta disciplina; i "La Màgica Doremi com a eina per a reflexionar a l'aula sobre la traducció del gènere del japonès", de Jordi Mas, en què s'aborden algunes propostes didàctiques sobre el gènere a partir de la sèrie japonesa d'animació *Oja-maho Doremi*. Els altres quatre articles, ja esmentats, se centren en aspectes de la història de la traducció a Catalunya ("Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció" de Ramon Pinyol i Torrents, "Anna Murià, traductora (in)visible" de Montserrat Bacardí, "Helena Valentí, fúria i traducció" de Pilar Godayol i "La poeta traductora Montserrat Abelló" de Ricard Torrents).

A més de l'estudi de les traductores i les traduccions al català i la teoria de la traducció escrita en català, hi ha un altre àmbit de recerca que comença a despuntar i que s'endevina creixent en un futur molt pròxim: l'estudi de les autotraduccions i les traduccions d'autores catalanes a altres llengües. Lluïsa Cotoner ha esdevingut precursora en aquest camp: ha analitzat les

autotraduccions castellanes de Carme Riera (Cotoner 2001 i 2006). D'altra banda, el 2007 a la Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Documentació de la Universitat de Vic Judith Sánchez va llegir la tesina "Les traduccions de Mercè Rodoreda a altres llengües".

Així mateix, en el marc de les XIV Jornades de Traducció: Congrés Internacional "Traduir els Clàssics", organitzat per la Universitat de Vic els dies 17 i 18 de març de 2010, el nombre d'intervencions dedicades a les traduccions de clàssiques catalanes posa en evidència l'interès actual pel tema: "Cartografia de les traduccions de l'obra de Caterina Albert (Víctor Català)" de Francesca Bartrina, "Les traduccions de l'obra de Maria-Mercè Marçal" de Caterina Riba, "La plaça del diamant: llenguatge literari, cultura i traducció" de Núria Codina, "Semblava de seda..., l'experiència traductora de Mercè Rodoreda" de Judith Sánchez, "La primavera de Rodoreda: una nova vida en anglès" de Martha Tennent; i "Mercè Rodoreda's well-known novel, *La plaça del diamant* by David Rosenhal" de Michael Ugarte; les darreres quatre es dedicaren a la més internacional de les nostres autores, Mercè Rodoreda. En el mateix congrés també es pogué percebre la inclinació acadèmica pels estudis de recepció d'autores estrangeres traduïdes al català: "Mrs. Dalloway de Virginia Woolf traduït per C.A. Jordana" de Victòria Alsina i "Dues clàssiques en català: Mansfield i Woolf" de Pilar Godayol. Tan Alsina (*Les traduccions de Jane Austen al català*, 2008) com Godayol (*Virginia Woolf. Cinc-centes lliures i una cambra pròpia*, 2005b; "Traductores de Virginia Woolf al català", 2009b) ja havien treballat en la recepció d'autores angleses al català. Així mateix, quedà palesa la progressiva afecció per l'anàlisi de les qüestions de gènere en les traduccions: "La traducció de l'Alcorà al català. Comparació traductològica de passatges relatius a les dones" de Claude Carcenac, "Qüestions de gènere (sexual i/o textual) en la traducció al català del *Diari de Tosa* per Anfòs Par" de Jordi Mas i "Gender issues in the Catalan and Spanish translations of Doris Lessing's preface to *The Golden Notebook*" de Susagna Tubau. Tot plegat exemplifica la progressiva expectació que susciten els estudis de gènere i la traducció en territori català.

Malgrat l'inventari de llibres, articles i iniciatives congressuals presentat en aquest article, convé reivindicar la necessitat de disposar de més estudis sobre el tema, amb l'objectiu d'enriquir la teoria de la traducció escrita en català (òbviament, s'agraeixen moltíssim les aportacions d'especialistes d'aquí i de fora en d'altres llengües). És evident que, per tal de construir una traductologia femenina general, necessitem conèixer l'especificitat de cada entorn lingüístic i cultural; és a dir, visualitzar l'activitat femenina d'aquesta disciplina en geografies concretes, potenciant les minoritàries o minoritzades, occidentals

o no occidentals. Per tot això, hem de començar pel principi: tal com apunta Vidal-Claramonte, el que ens cal d'entrada és “plantear muchas preguntas, como por qué se ha elegido precisamente ese texto para traducir, quién lo ha elegido, en qué sociedad, con qué propósito” (1998: 146).

Coda

Aquest primer esbós arqueològic de les traductores i la traductologia femenina en català s'ha elaborat amb la comesa d'impulsar més estudis arqueològics, genealògics i ètics que acabin de precisar quin ha estat i quin és el paper de les traductores i la traducció en el sistema literari català contemporani. Sabem que és incomplet i que segurament hi ha material espars encara colgat en biblioteques i arxius personals. És el nostre deure, la nostra responsabilitat desenterrar-lo, alhora que buscar mitjans per fer-lo conèixer a l'acadèmia i a la ciutadania en general. A “La traductologia catalana: història i tendències”, Ricard Torrents assevera que “la traductologia catalana ha adquirit a les últimes dècades la condició plena i diferenciada de ciència entre el conjunt de ciències del text” (2008: 9). Des dels estudis de gènere i traducció en català, el nostre objectiu és enriquir-la encara més: per a nosaltres, per a les que vindran.

Bibliografia

- ABRAMS, S. (2003) “Shakespeare and Company”. *Avui* (23 abril 2003). pp.18.
- ABELLÓ, M. (1993) *Cares a la finestra. 20 Dones poetes de parla anglesa del segle XX*. Sabadell: AUSA.
- ALBERTOCCHI, G. (1996) “La traducció d'I promessi sposi”. A: Julià, Ll. (ed.) *Lectures de Maria-Antònia Salvà*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. pp. 192-207.
- ALSINA, V. (2008) *Les traduccions de Jane Austen al català*. Vic: Eumo.
- ARENAS, C. (2007) “Maria Aurèlia Capmany, introductora a Catalunya de la narrativa italiana”. *Quaderns. Revista de Traducció* 14. pp. 19-28.
- ARROJO, R. (1994) “Fidelity and the gendered translation”. *TTR* 3: 2. pp. 147-163.
- ARROJO, R. (1996) “Literature as fetishism: some consequences for a theory of translation”. *Meta* XLI 2. pp. 208-216.
- BACARDÍ, M. (2004) *Anna Murià: El vici d'escriure*. Barcelona: Pòrtic.
- BACARDÍ, M. (2006) “Anna Murià, traductora (in)visible”. *Quaderns. Revista de Traducció* 13. pp. 77-85.
- BACARDÍ, M. & P. Godayol. (2006) *Traductores*. Vic: Universitat de Vic.
- BACARDÍ, M. & P. Godayol. (2008) “Traductores: de les disculpes a les afirmacions”. *Literatures* 6. pp. 45-66.

- BACARDÍ, M. & P. Godayol. (eds.) (2011) *Diccionari de traductor(e)s*. Barcelona: Eumo / UAB.
- BIOSCA, C. (2007) "Georges Simenon traduït per Maria-Aurèlia Capmany". *Quaderns. Revista de Traducció* 14. pp. 29-38.
- CARNÉ, M.E. (2007) "MONTSERRAT ABELLÓ, passió per traduir". *Quaderns. Revista de Traducció* 14. pp. 29-38.
- COMPANY, M. (2009) "Carme Serrallonga, traductora". Universitat de Vic. Treball d'investigació.
- CASTRO, O. (2009) "(Re)examinando horizontes en los estudios feministas de traducción: ¿hacia una tercera ola?" *MonTI* 1, pp. 59-86.
- CHAMBERLAIN, L. (1992) "Gender and the Metaphorics of Translation". A: Venuti, L. (ed.) *Rethinking Translation*. Londres: Routledge. pp. 57-74
- COTONER, L. (2001) "Las autotraducciones al castellano de Carme Riera". *Quimera* 199: 1. pp. 21-24.
- COTONER, L. (2006) "Supresión-adaptación-amplificación, tres procedimientos de la estrategia traductora de Carme Riera". A: Hibbs, S. & M. Martínez (eds.) *Traduction. Adaptation. Réécriture dans le monde hispanique contemporain*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail. pp. 42-51.
- FLOTOW, L. von (1997) *Translation and Gender. Translating in the 'Era of Feminism'*. Manchester & Ottawa: St. Jerome Publishing & University of Ottawa Press.
- FLOTOW, L. von (2007) "Gender and Translation". A: Kuhiwcsak, P. & K. Littau (eds.) *A Companion to Translation Studies*. Clevedon & Buffalo & Toronto: Multilingual Matters: 92-105.
- FOGUET, F. (2003) *M. Àngels Anglada. Passió per la memòria*. Barcelona: Pòrtic.
- GODAYOL, P. (1998) "Interviewing Carol Maier: A Woman in Translation". *Quaderns. Revista de traducció* 2. pp. 155-162.
- GODAYOL, P. (2000) *Espais de frontera. Gènere i traducció*, Vic: Eumo.
- GODAYOL, P. (2002) "Maria Aurèlia Capmany, traductora". A: Palau, M. & R. Martínez Gili (eds.) *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*. Valls: Cossetània. pp. 195-203.
- GODAYOL, P. (2004) "Maria-Mercè Marçal: (Re)presentation, textuality, translation". A: Branchadell, A. & L.M. West (eds.) *Less translated language*. Amsterdam: John Benjamins. pp. 365-374.
- GODAYOL, P. (2005a) "Frontera Spaces: Translating as/like a Woman". A: Santaemilia, J. (ed.) *Gender, Sex and Translation. The Manipulation of Identities*. Manchester: St. Jerome Publishing. pp. 9-14.
- GODAYOL, P. (2005b). *Virginia Woolf. Cinc-centes lliures i una cambra pròpia*. Barcelona: Pòrtic.
- GODAYOL, P. (2006) "Helena Valentí, fúria i traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 13. pp. 87-93.

- GODAYOL, P. (2007a) "Dona i traducció: del plaer a l'ofici". *Quaderns Divulgatius* 32. Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. pp. 41-53.
- GODAYOL, P. (2007b) "Maria Aurèlia Capmany, feminisme i traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 14. pp. 11-18.
- GODAYOL, P. (2008a) "Entre Atenea i la Medusa: les mares literàries de Maria-Mercè Marçal". *Reduccions* 89/90. pp. 190-206
- GODAYOL, P. (2008b) "Triplement subalternes". *Quaderns. Revista de Traducció* 15. pp. 41-50.
- GODAYOL, P. (2009a) "Sylvia Plath per Montserrat Abelló". A: Gregori, A. (ed.). *Discurso sobre fronteras / Fronteras del discurso: estudios del ámbito ibérico e iberoamericano*. Poznan, Polonia.
- GODAYOL, P. (2009b) "Traductores de Virginia Woolf al català". A: *Actes del catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Budapest, 2006. Vol. I. Barcelona: PAM. pp. 249-256.
- GODAYOL, P. (2010) "Carme Serrallonga, el plaer de traduir". *Quaderns. Revista de Traducció* 17. pp. 17-23.
- GODAYOL, P. (2011) "Maria Àngels Anglada i la traducció: de les germanes de Safo a les de Mendelssohn". *Ausa*.
- GREGORI, A. (2002) "Maria Aurèlia Capmany, traductora de novel·les en francès". A: Palau, M. & R. Martínez Gili (eds.) *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula*. Valls: Cossetània. pp. 203-221.
- JUFRESA, M. (2011) "Les germanes de Safo: una mirada poètica sobre la vida de les dones gregues". *Ausa*.
- KRONTIRIS, T. (1992) *Oppositional voices: Women as writers and translators in the English Renaissance*. London & New York: Routledge.
- LOTBINIÈRE-HARWOOD, S. (1991) *Re-belle et infidèle: la traduction comme pratique de réécriture au féminin/The body bilingual: translation as a rewriting in the feminine*. Montreal / Toronto: Les éditions du remue-ménage / Women's Press.
- MAIER, C. (1994) "Women in translation: current intersections, theory and practice". *Delos* 5: 2. pp. 29-39.
- MALÉ, J. (1999) "Terra ferma de T. S. Eliot: una traducció de Rosa Leveroni amb correccions de Carles Riba". *Reduccions* 71. pp. 26-31.
- MARTÍN RUANO, M. R. (2005) "Gender(ing) Theory: Rethinking the Targets of Translation Studies in Parallel with Recent Developments in Feminism". A: Santaemilia, J. (ed.) *Gender, Sex and Translation. The Manipulation of Identities*. Manchester: St. Jerome Publishing. pp. 27-38.
- MARTÍN RUANO, M. R. (2008) "La resistència al trasluz: la traducció feminista en examen". *DeSignis* 12. pp. 49-56.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1993) "Maria-Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral". A: *Llengua, literatura i societat a la Mallorca*

- contemporània*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial. pp. 85-109.
- MONTORIOL, C. (1928) "Breus notes d'introducció a la traducció completa dels sonets de Shakespeare". A: *Els sonets de Shakespeare*. Barcelona: Llibreria Verdager. pp. 15-22.
- MUR, M. (2009) "Traduir al costat de Montserrat Abelló". *Quaderns. Revista de Traducció* 16. pp. 97-100.
- OLIVER, M. A. (1992) "La feina de traduir". A: *Maria Aurèlia Capmany i Farnés (1948-1991)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. pp. 261-263.
- PARCERISAS, F. (2009) "Montserrat Abelló traductora, amb motiu dels seus 90 anys". *Quaderns. Revista de Traducció* 16. pp. 101-103.
- PESSARRODONA, M. (2005) "Cap a una genealogia de dones traductores: Helena Valentí". *Àlbum Helena Valentí*. Barcelona: PEN Català. pp. 16-18.
- PINYOL, R. (2006) "Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció". *Quaderns. Revista de Traducció* 13. pp. 67-75.
- PUJOL, D. (2002) "Espais de frontera". *Quaderns. Revista de Traducció* 7. pp. 203-204.
- PUJOL, D. (2005) "Carme Montoriol, traductora dels sonets de Shakespeare". A: Gibert, M. & M. Ortín (eds.) *Gèneres i formes en la literatura catalana d'entreguerres (1918-1939)*. Lleida: Punctum & Trilcat. pp. 27-40.
- PUJOL, D. (2007) *Traduir Shakespeare. Les reflexions dels traductors catalans*. Lleida: Punctum & Trilcat.
- REAL, N. (2006) *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROBINSON, D. (1995) "Theorizing translation in a woman's voice: Subverting the rhetoric of patronage, courtly love and morality". *The Translator* 1: 2. pp. 153-175.
- SANTAEMILIA, J. (ed.) (2003) *Género, lenguaje y traducción*. València: Generalitat Valenciana.
- SANTAEMILIA, J. (ed.) (2005) *Gender, Sex and Translation. The Manipulation of Identities*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- SIMON, S. (1996) *Gender in Translation. Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London & New York: Routledge.
- SPIVAK, G. Ch. (1992) "The politics of translation". A: Barrett, M. & A. Philips (eds.). *Destabilizing theory: contemporary feminist debate*. Stanford: Stanford UP. pp. 186-87.
- TORRENTS, R. (2006) "La poeta traductora Montserrat Abelló. Semblança home-natge en les IX jornades de Traducció a Vic". *Quaderns. Revista de Traducció* 13. pp. 95-103.
- TORRENTS, R. (2008) "La traductologia catalana: història i tendències". *Quaderns. Revista de traducció* 15. pp. 9-10.

- UDINA, D. (2006) “O no existim o som excel·lents, no hi ha terme mitjà’. Entrevista a Roser Berdagué”. *Quaderns. Revista de Traducció* 13. pp. 183-189.
- UDINA, D. (2008) “L’altra mirada que perfà la pròpia: Maria-Mercè Marçal com a traductora”. *Reduccions* 89/90. pp. 207-217.
- UDINA, D. (2009) “Anna Murià: *Genets cap a la mar* de J. M. Synge”. *Quaderns. Revista de traducció* 16. pp. 23-28.
- USÓ, T. (2010) “Maria Antònia Oliver, traductora”. Universitat de Vic. Treball d’investigació.
- VIDAL, M. C. Á. (1998) *El futuro de la traducción*. València: Diputación de Valencia / Institució Alfons el Magnànim.
- VIDAL, M. C. Á (2005) *En los límites de la traducción*. Granada: Comares.
- WOLF, M. (2005) “The creation of a ‘Room of One’s Own’. Feminist translators as mediators between cultures and genders”. A: Santaemilia, J. (ed.) *Gender, Sex and Translation. The Manipulation of Identities*. Manchester: St. Jerome Publishing. pp. 15-25.
- ZGUSTOVA, M. “Traduir poesia russa”. A: Marçal, M. M. & M. Zgustova. *Versions d’Akhmàtova i Tsvetàieva*. Barcelona: Proa, 2004. pp. 9-14.